

ბუნებრივი მონოპოლიები და ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა საქართველოში

მეგი გორგასლიძე

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, ასოცირებული პოფესორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ხათუნა თოდუა

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

THE NATURAL MONOPOLIES AND THE ANTIMONOPOLY POLITICS IN GEORGIA

Megi Gorgaslidze

Academic Doctor of Economics,
the Associated professor
Akaki Tsereteli State University

Khatuna Todua

Candidate of sciences Economics,
the Associated professor
Akaki Tsereteli State University.

SUMMARY

In the countries of market economy so called „Natural Monopolies,“ which are some specific types of monopolies, are widely spread nowadays. Natural monopolies are under the state ownership and they are regulated by the state laws. The functioning of the natural monopolies is not related to imperfect economy, still, the natural monopolies differ from the artificial monopolies, which limit market validity. Cancellation of the natural monopolies cause the sharp decline in production efficiency, while in the case of the artificial monopolies - it leads to the positive transformation of

the market mechanism. To avoid the negative consequences of market malfunctioning caused by the influence of monopolies, and to strengthen the market power - it's necessary to enforce the appropriate antimonopoly policy. The administrative, organizational and legislative methods should be used for this purpose. To defend the rules of competition - the administrative methods are used. To create the environment, unfavorable for the monopolies - by supporting of small business, - the organizational methods are used. and the introducing of antimonopoly law - is the most effective way for struggling against the artificial monopolies.

During the transition period to the market economy the antimonopoly laws were adopted in Georgia, which later were suspended, and the task of regulation of monopolies had been transferred to the sectorial ministries, which makes the struggle against the monopolies much less effective.

Key words: Monopoly, Natural and Artificial Mo-

nopoly, Property, Field, State regulation, Antimonopoly Politikis.

საკვანძო სიტყვები: მონოპოლია, ბუნებრივი და ხელოვნური მონოპოლია, საკუთრება, დარგი, სახელმწიფო რეგულირება, ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა.

* * * *

ეკონომიკაში მონოპოლიების არსებობა განპირობებულია იმ მძაფრი კონკურენციით, რომელსაც ეწევიან ფირმები ბაზრებზე უპირატესობის მოპოვებისათვის. მონოპოლიების შეფასება არაერთგვაროვანია, რამდენადაც მათი მოღვაწეობის შედეგები მკვეთრად აისახება არა მარტო წარმოების განვითარებაზე, არამედ მოსახლეობის ცხოვრების დონეზეც.

ეკონომიკის სფეროში მონოპოლიად იწოდება საწარმო ან გართიანება, რომლის ხელში მოქცეული ამა თუ იმ საქონლის წარმოებისა და გასაღების მოცულობა დარგში უქმნის მას გაბატონებულ მდგომარეობას და აძლევს ბაზარზე ფასების კარნახის საფუძველს. ქვეყანაში მონოპოლიები ახორციელებენ ეკონომიკაში, როგორც უარყოფით, ისე დადებით გავლენასაც. თუ ერთი მხრივ, მონოპოლიები გარკვეული ზომით ამუხრუჭებენ ტექნიკურ პროგრესს და აუარესებენ მოსახლეობის ცხოვრების დონეს, მეორეს მხრივ, მათგან საზოგადოება ღებულობს მაღალი სამომხმარებლო ღირებულების ნაწარმს ხელსაყრელ ფასებში; მონოპოლიებს აქვთ შესაძლებლობა მეცნიერულ კვლევა-ძიებაში სოლიდური კაპიტალის ჩადებისა და რაც, ყველაზე მთავარია, ე.წ. „ლეგალური მონოპოლიებზე“ მხარდაჭერით, სახელმწიფო უზრუნველყოფს საზოგადოებრივ საქონელზე მოთხოვნილების უკეთ დაკმაყოფილებას.

თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ფართოდაა გავრცელებული ზოგიერთი სპეციფიკური ხასიათის მონოპოლიები, რომელთაც „ბუნებრივ მონოპოლიებს“ უწოდებენ. ამის მაგალითებია, საზოგადოებრივი სარგებლობის (კავშირგაბმულობა, წყალმომარაგება, პატენტებისა და საავტორო უფლებების გაცემა და სხვ.) და უნიკალური წიაღისეულ სიმდიდრეთა (მანგანუმისა და ოქროს მადანი, დარიშხანი, ბუნებრივი აირი და სხვ.) მოპოვები-

თიმრენველობის საწარმოები. ისინი, როგორც წესი, სახელმწიფოს საკუთრებაში ან მის კონტროლქვეშაა, რამდენადაც მათი საქმიანობის რეგულირებას დიდი ეროვნული მნიშვნელობა აქვს.

დარგი ბუნებრივ მონოპოლიას წარმოადგენს, როდესაც ერთ ფირმას შეუძლია საქონლისა და მომსახურების მოცემულ ბაზარზე უფრო მცირე დანახარჯებით მიწოდება, ვიდრე ორ ან მეტ ფირმას. როდესაც ფირმა ბუნებრივი მონოპოლიაა. მას ნაკლებად ემუქრება მონოპოლიური ძლავუფლების შემცირება ბაზარზე ახალი ფირმების შესვლის შედეგად. როგორც წესი, ფირმას უჭირს მონოპოლიური პოზიციის შენარჩუნება ძირითადი რესურსების ფლობისა და მთავრობის მხრიდან მისი დაცვის გარეშე. მონოპოლისტის მოგება ბაზარზე სხვა ფირმებსაც იზიდავს, რაც ბაზარს უფრო კონკურენტულს ხდის. მაგრამ ისეთ ბაზარზე შესვლა, სადაც ერთ ფირმას ბუნებრივი მონოპოლია აქვს. არ არის სხვა ფირმებისათვის მიმზიდველი. პოტენციურმა შემსვლელმა იციან, რომ ვერ შეძლებენ ასეთივე დაბალი დანახარჯებით მუშაობას, ვინაიდან, ბაზარზე შესვლის შემდეგ, თითოეულ ფირმას ბაზარზე მხოლოდ მცირე წილი ექნება.

ბუნებრივი მონოპოლიების ფუნქციონირება არ არის დაკავშირებული ბაზრის არაქმედუნარიანობასთან, თუმცა, რეალურ სინამდვილეში იგი სწორედ არასრულყოფილ საბაზრო ეკონომიკაში არსებობს. ამიტომ ბუნებრივი მონოპოლია განსხვავდება ხელოვნური მონოპოლიისაგან, რომელიც ზღუდავს საბაზრო მოქმედების სფეროს. ბუნებრივი მონოპოლიების გაუქმება ნიშნავს წარმოების ეფექტიანობის მკვეთრ დაცემას, ხოლო ხელოვნური მონოპოლიისა - მხოლოდ საბაზრო მექანიზმის ფუნქციონირების პოზიტიურ ტრანსფორმაციას. ბუნებრივი მონოპოლია - ეს არის სასაქონლო ბაზრის მდგომარეობა, როდესაც ბაზარზე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება წარმოების ტექნოლოგიური თავისებურებებიდან გამომდინარე წარმოების მასშტაბების გაფართოების შესაბამისად, პროდუქციის ერთეულზე საწარმოო დანახარჯების არსებით შემცირებასთან დაკავშირებით) უფრო ეფექტურია კონკურენციის არარსებობის პირობებში, ხოლო ბუნებრივი მონოპოლიის სუბიექტების მიერ წარმოებული საქონელი შეუძლებელია მოხმარებისას შეიცვალოს სხვა საქონლით, რის გამოც მოთხოვნილება ბუნებრივი მონოპოლიების პროდუქციაზე, სხვა სახის საქონელზე მოთხოვნილებასთან შედარებით, ნაკლებად არის დამოკიდებული ამ საქონლის ფასის ცვლილებაზე.

თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკის სწორი ფუნქციონირება მოითხოვს სახელმწიფოს მხრიდან გარკვეულ ქმედებებს მონოპოლიების საქმიანობის დარეგულირების მიზნით. მონოპოლიების საქმიანობაში სახელმწიფოს ჩარევის ხუთი მიმართულებაა ცნობილი:

1. მონოპოლიების მოგება მცირდება მაღალი

გადასახადებით, რის შედეგადაც სუსტდება მათი სოციალურად უარყოფითი ზემოქმედება საზოგადოებაზე.

2. წესდება მონოპოლიების ფასებზე კონტროლი, რომელიც ინფლაციის შესანარჩუნებლად და მაღალკონცენტრირებულ დარგებში ფასებზე ზემოქმედებისათვის გამოიყენება.

3. სახელმწიფო საკუთრება მონოპოლიაზე, რაც ფართოდ გამოიყენება ზოგიერთ ქვეყანაში, აღიარებულია, რომ ეკონომიკის მრავალ დარგში (სატელეფონო კავშირობა, ნავთობ, ბუნებრივი აირით, ელექტროენერჯით მომარაგება, რკინიგზები და ა.შ.) წარმოება ეფექტური იქნება, თუ ფირმები მონოპოლისტურია, მას უახლოვდება.

4. მრეწველობის სახელმწიფო რეგულირება, როდესაც იქმნება სპეციალური მარეგულირებელისაგენტოები, რომლებიც აკვირდებიან წარმოების მოცულობას, ფასებს, რეგულირებადი დარგებიდან ფირმების შესვლა-გამოსვლას. იგი ვრცელდება კომუნალურ საწარმოებზე, ტრანსპორტსა და ფინანსურ ბაზრებზე. ეს არსებითად სახელმწიფო კონტროლია წარმოების საშუალებათა საკუთრების გარეშე.

5. მონოპოლიების საქმიანობის რეგულირება ხორციელდება მაღალკონცენტრირებულ დარგებში გამოყენებული ანტიტრესტული პოლიტიკის დახმარებით.

საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ბაზრის არასწორი ფუნქციონირების ნეგატიური შედეგების თავიდან აცილების მიზნით, აუცილებელია განხორციელდეს ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა, რისთვისაც გამოიყენებული უნდა იქნეს ადმინისტრაციული, ორგანიზაციული და კანონმდებლობითი მეთოდები. ადმინისტრაციული მეთოდი გამოიყენება ეკონომიკური მეტოქეობის წესების დარღვევის გამოვლენისა და მათი ლიკვიდაციის დროს; ორგანიზაციული მეთოდი მონოპოლიებს უქმნის ისეთ გარემოს, რომელიც მათთვის არახელსაყრელია - მცირე ბიზნესის მხარდაჭერა, ლიცენზირების პროცედურების გამარტივება, საბაზრო გადასახადების შემცირება და ა.შ.; ხოლო ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობა ყველაზე ეფექტური ფორმაა ხელოვნურ მონოპოლიებთან ბრძოლაში.

საქართველოში, საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში, გარკვეული აზრით მიღებული იქნა ანტიმონოპოლიური დადგენილება „საქართველოს რესპუბლიკაში მემუარნიზაციის საქმიანობის დემონოპოლიზაციის ზოგიერთი ღონისძიების შესახებ“ და დეკრეტი „საქართველოს რესპუბლიკაში კონკურენციის განვითარებისა და მონოპოლიზმის შეზღუდვის შესახებ.“ (1992 წ.); ხოლო 1996 წლის 23 ივნისის მიღებული იქნა კანონი „მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ“. ამ კანონის მიზანი იყო საქართველოში სამეწარმეო საქმიანობის ხელშეწყობა, კონკურენტული გარემოს შექმნისათვის ორგანიზაციულ - სამართლებრივი ბაზის შექმნა და მოხმარებელთა უფლებების და-

ცვა.კანონის მიხედვით, ბუნებრივი მონოპოლიების სახელმწიფო რეესტრს ამტკიცებდა საქართველოს პრეზიდენტი და მხოლოდ დამოუკიდებელი ეროვნული მარეგულირებელი კომისიები და ნავთობისა და გაზის რესურსების სააგენტოები იყვნენ უფლებამოსილნი, შესაბამისი კანონით განსაზღვრული კომპეტენციის ფარგლებში განეხორციელებინათ რეგულირება და კონტროლი. დღევანდელი მდგომარეობით, ამ ამ გადაწყვეტილებების და კანონის მოქმედება შეჩერებულია და ბაზრის ანტიმონოპოლიური დარეგულირებადარგობრივი სამინისტროების უფლებებში გადავიდა, რაც არაეფექტურს ხდის ანტიმონოპოლიურ საქმიანობას საქართველოში.

როგორც ცნობილია, მთავრობამ ანტიმონოპოლიური სამსახური, ბაზრის ლიბერალიზაციის პრინციპებიდან გამომდინარე, 2004 წელს გაუქმა. 2010 წლის გაზაფხულზე, მთავრობის ინიციატივით, საჯარო სამართლის იურიდიული პირი „თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის სააგენტო“ ჩამოაყალიბა.

2017 წლის 17 იანვარს დაიწყო ევროკავშირის მიერ დაფინანსებული პროექტი „საქართველოს თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის სააგენტო“ მხარდაჭერის შესახებ, რომლის ხანგრძლივობა 2 წლის ვადით განისაზღვრება და მას საერთაშორისო კონსორციუმი ახორციელებს. ამ პროექტის მიზანია გააძლიეროს სააგენტოს ინსტიტუციონალური განვითარება, ხელს შეუწყობს ეკონომიკურ წინსვლას და მომხმარებელთა კეთილდღეობას, ევროკავშირის საუკეთესო გამოცდილებაზე დაყრდნობით. პროექტის ძირითადი მიმართულებებია: საერთო მეთოდოლოგიის შემუშავება, საკანონმდებლო რეფორმების ამსახველი ცვლილებების შეტანა მოქმედ კანონმდებლობაში, კონკურენცია და სახელმწიფო შესყიდვები, კონკურენცია და სასამართლო სისტემა, ინფორმაციული სისტემების მართვა, კონკურენციის კულტურისა და ცნობიერების ამაღლება საზოგადოებაში.

პროექტის შედეგებმა ხელი უნდა შეუწყოს მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებას, უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას, თავისუფალი სამენარმო საქმიანობისა და მომხმარებელთა კეთილდღეობის უზრუნველყოფას.

საქართველოში ბაზრის კონკურენციის ხარისხის შეფასების მნიშვნელოვან ინდიკატორად გვევლინება მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის კვლევა - გლობალური კონკურენტუნარიანობის რეიტინგი, სადაც კონკურენციის დამახასიათებელ ძირითად პარამეტრებში საქართველო არასახარბიელო პოზიციებზეა. კერძოდ, 2013-2014 წლის ანაგარიშის მიხედვით, 140 ქვეყანას შორის საქართველო 65-ე ადგილზე იყო. თუმცა ისეთ კომპონენტებში, როგორც არის ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის ეფექტურობით -127-ე; ადგილობრივი კონკურენ-

ციის ინტენსივობით - 105-ე; ბაზარზე დომინირების ხარისხის მიხედვით - 103-ე; ადგილობრივი მიმწოდებელთა რაოდენობის მიხედვით - 138-ე; ადგილობრივი მიმწოდებლის ხარისხის მიხედვით - 120-ე ადგილზე იკავებდა.

2016-2017 წლისათვის, გლობალური კონკურენტუნარიანობის ინდექსის მიხედვით, საქართველო 138 ქვეყანას შორის 59-ე ადგილზე აღმოჩნდა, რამდენადმე გაუმჯობესდა მისი შედეგები, თუმცა, როგორც მონაცემებიდან ჩანს, აღნიშნული მაჩვენებლების მიხედვით, ქვეყანა მაინც საკმაოდ დაბალ პოზიციაზე დგას, რაც გამომწვეულია ბაზრის სპეციფიკიდან, მცდარი ადმინისტრაციული გადაწყვეტილებებიდან და არფორმალური მხარდაჭერიდან, რაც იწვევს საბაზრო ეკონომიკაზე უარყოფით ზემოქმედებას.

საქართველოში მიღებული ადმინისტრაციული გადაწყვეტილებები, ერთის მხრივ, ზღუდავს მიმწოდებელთა რაოდენობას და წრეს. მათ შესაძლებლობას, აწარმოონ კონკურენცია, რაც ამცირებს მათ ინტერესებს, ჩართული იყვნენ კონკურენციაში, მეორეს მხრივ - იზღუდება მომხმარებლის არჩევანიც, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე. ზოგჯერ პოლიტიკური გადაწყვეტილებები ვერ ახდენს დადებით გავლენას ეკონომიკის ანტიმონოპოლიურ რეგულირებაზე. უნდა გატარდეს სახელმწიფოს მიერ კონკრეტული პოლიტიკის გატარებისათვის პრაქტიკული ღონისძიებები. ქვეყანაში შეზღუდული სიტუაციიდან გამომდინარე, ხელოვნურ მონოპოლიებთან ბრძოლის ყველაზე ეფექტური ფორმა არის სწორად გათვლილი ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის შემოღება და მისი პრაქტიკული განხორციელება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი რ., „საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკა, გამომცემლობა“ სიახლე“. თბ. 2017.
2. ასათიანი რ., საქართველოს ეკონომიკა. ახალი ეპოქა თეორია პრაქტიკა ანალიზი. 1 ნაწილი. გამომცემლობა „სიახლე“. თბ. 2009.
3. მესხია ი., გველესიანი ე., რეგიონული ეკონომიკის პოლიტიკა. თბ. 2010.
4. ფრანგიშვილი ი., სისტემური მიდგომა, სისტემური აზროვნება და მართვის საკითხები. ჟ. „კომენტარი“, 2003 წლის №1, გვ. 42.
5. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ოფიციალური ვებ-გვერდი.
6. Klaus Schwab. The global competitiveness report 2014 - 2015, World Economic Forum. 2014.
7. კანონი „მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ“ 1996 წლის 23 ივნისი. თბ. 1996.
8. www. Geostat. ge.